

НАДЕЖДА ДРАГОВА (София)

ПАМЕТНИЦИТЕ НА ТЪРНОВСКАТА ШКОЛА И БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

Текстуалните наблюдения върху домашните извори на „История славянобългарска“ доказват, че Паисий Хилендарски богато е използвал литературното наследство на Търновската книжовна школа, в резултат на което той въвежда Евтимий Търновски като писател в представите на Българското Възраждане и по свой начин продължава редица тенденции от неговото наследство в условията на формирация се вече възрожденски духовен живот.

Но Паисий не намира основания да провъзгласи Евтимий за български летописец. Вече сме имали случай да покажем,¹ че летописният материал, съдържащ се в творбите на Евтимий, в очите на Паисий бива коригиран от два документа: двете подправени светогорски грамоти — Калимановата и Зографската. Тяхната неавтентичност бе доказана едва в наше време. Но за книжовниците и родолюбивите монаси от XVIII в. златопечатните книги са имали авторитета на първостепенен извор за историческото минало, а те с безразборно компилираните си вести, имена и събития влизат в разрез с автентичните данни на Евтимий. Но това противоречие естествено е могло „да дискредитира“ само Евтимий, а не и грамотите в представите на първите новобългарски историци. И винаги, където грамотите подават вест, Паисий на нея се доверява и по нейно повеление преустройва Евтимиевите данни.

Ще припомня един от многото примери: сведението на Евтимий, че Калоян е брат на Асен, не се пренася в „История славянобългарска“, защото подправената Калиманова грамота изрично представя Калоян като син на стария Асен. Тази вест се разпростира върху всички събития и върху цялата хронология на Втората българска държава у Паисий.

Но възрожденският писател скрива от не книжовната си публика своите конкретни двоумения при решаването на един или друг въпрос. Само им завещава възторжената си оценка общо за книжовното дело на Евтимий: „Много книги написал и житие святих привел на български

¹ Н. Драгова. Домашни извори на „История славянобългарска“. — В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762—1962). С., БАН, 1962. с. 300—323.

язык и похвала святим многим написал; светогорским калогером много правила и чин церковни показувал и за все его въпрашали, он им на то премудрост отписовал“ (с. 76).

Когато изследваме възрожденските представи на XVIII в. за Търновската книжовна школа не само с оглед на историографското градиво, което тя предлага на първите историци, а преди всичко като свидетелство за степента на опазения спомен до преди два века, много по-голям интерес от Паисий представлява за нас йеросхимонах Спиридон (починал през 1816). Спиридон е роден в Габрово и може би затова у него представата за Търново е толкова свидна и категорична. Завършената от него през 1792 г. „История во кратце о болгарском народе славенском“ е апотеоз на престолния град Търново, обявен за столица на всички български владетели и за седалище на всички български патриарси. Дори данните от Първата българска държава са транспонирани по място в тази столица.

След многогодишно пребиваване в Атон и в румънските манастири „Драгомирна“ и „Нямц“ Спиридон се задържа известно време в Рилския манастир. Тук той прави нова езикова версия на Житието за Теодосий Търновски от Рилския панегирик,² пише служба за Теодосий (неизвестна сега) с вълнуващо встъпление към нея,³ което определено измества религиозния му интерес към национално-български проблеми. По същото време превежда пророчествата на Йероним Агатангел и Амфилохово видение, където търси мястото на българи и сърби в идните стълкновения с турците.⁴

Предмет на нашето съобщение тук е отношението на Спиридон специално към Евтимий Търновски.

В общата оценка за търновския патриарх и книжовник Спиридон се придържа към отпечатаната по заповед на патриарх Никон през 1653 г. Кормчая, но точно в посочените от Паисий листове и цитира намиращия се там пасаж дословно: „И потом многи митрополити терновским патриархом поставляеми биваху; в Тернове же гради мнози от первопрестолних добродетелию яко солнце возсиявше, от них же и во святых отец наших Теофилакт, евангелие сказател, Иоан же и Еутимий, Ионикий и инии.“⁵

За изследователя представляват особен интерес двата цитата за Кирил и Методий, които Спиридон поднася като текст, взет от Евтимий.

Първият цитат е в главата „О Кириле Философа“. Той е приведен да обоснове българския произход на славянските учители:

„И тако детей Леонови, пребивающе всегда с болгарами, знаяху языка болгарского, аще и свягий Еутимий, патриарх терновский, имянно

² Житието е публикувано с разночетения от В. Н. Златарски. Житието на Теодосий Търновски. — СбНУ, XX, 1904, с. I и сл.

³ Пак там, с. I и сл.

⁴ За книжовните занимания на йеросхимонах Спиридон в Рилския манастир вж. Б. Ст. Ангелов. Неизвестен ръкопис на Спиридон Рилски. — Език и литература, 1964, кн. 3, с. 79—86; Из ръкописната сбирка на Народната библиотека „Кирил и Методий“ (Неизвестни ръкописи на Софроний Врачански, Спиридон Рилски и български препис на историята на Йован Райч). — Изв. НБКМ и УБ, т. IV (X), с. 17—30.

⁵ Всички отправки към историята са по единственото ѝ издание от В. Н. Златарски. Вж. История во кратце о болгарском народе славенском, сочинися и списася в лето 1792 Спиридоном йеросхимонахом. Стъпки за издание В. Н. Златарски. С., 1900.

рода българскаго бити глаголет. Глаголет сице: благословен бог хотяй всем человеком спастися, и в разум истинный прийти, и яко не остави нас до конца в тми и неведения, но посети нас и воздвиже от рода нашего такового учителя, иже просвети язык наш, во еже ходити нам в свете заповедей божиих“ (с. 40).

Вторият цитат е в главата „О Томе Отметника“ и следва веднага след бележката „До zde Барония и Куропалат“:

„Глаголе Еутимий свягий, патриарх Терновский: по возвращении от Армении Богарис, цар болгарский, прия святое крещение, сам Михаил кесар воспремник ему бист, и даде ему имя Михаил, именем своим, и 53 тысящ войска его крестися, тамо суци и Кирил Философа“ (с. 42).

Срещу курсивния текст в началото е отбелязана с ръката на самия автор гласата „летопис терновский“.

Мнозина учени са се мъчили да разгадаят тази гласа на Спиридон. За предполагаемата търновска летопис, само че с оглед на Паисий, споменава В. Макушев в рецензията си за Иречековата българска история.⁶ П. А. Сирку⁷, Н. А. Начов⁸, В. В. Качановски⁹ и др. предполагат определено, че Спиридон е имал под ръка някакъв „летопис терновски“, чийто автор е Евтимий.

В. Н. Златарски пък тълкува¹⁰ бележката „летопис терновски“ не като известие, че пасажът е взет от някой същински летопис, а като определение към името на патриарх Евтимий в смисъл на „търновски книжовник“.

Така стигаме до двата още дискуссионни въпроса, макар че са повдигнати преди повече от 70 години — дали Евтимий Търновски е автор на неизвестната ни днес легенда за Кирил и Методий или Спиридон сам компилира тази версия за първите славянски учители?

Подробните слички на Златарски с известните книжовни паметници за Кирил и Методий и с разказа на Спиридон го водят до становището, че „Отец Спиридон в този случай не ще да е сам компилирал, а се е ползвал от някое друго житие на Кирила, което или не се е запазило, или пък още чака своя изнамервач в някое книгохранилище, и поради това остава още непознато в литературата... Това неизвестно житие е съставено по „Успението“ и по Панонските житиета, към които ще трябва да прибавим и словото на черноризца Храбра „о писменех“... (с. XXXVIII) „Всичкия материал, почерпнат от тия извори, съставителят е изложил въз основа на широко разпространената в XIII и XIV вв. българска тенденция за дейността на Кирила... Тази тъкмо особеност на неизвестното нам житие, от което е черпил о. Спиридон своите сведения за Кирила Философа, вече донейде ни определя към кое време ще трябва да отнесем неговото съставяне — то не ще да е било написано порано от края на XIV в., и ако може да се вярва на о. Спиридона, твърде е възможно то да е излязло изпод перото на патриарха Евтимия Тър-

⁶ ЖМНП, ч. СХСVII, с. 103.

⁷ Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского. СПб., 1898. с. 502.

⁸ Забележка за Паисиевата история. — ПСп., XLVI, с. 515.

⁹ История Сербии. Т. I. Киев, 1898. с. 238 и сл.

¹⁰ Предговор към изданието на Историята, с. XXIX, XLI.

новски, в литературната дейност на когото житиетата на българските светии, както е известно, заемат видно място“ (с. XXXIX).

Мнението на Златарски се нуждае от ново преразглеждане и от разграничаване на двата въпроса един от друг.

По първия въпрос — съществувал ли е отделен летопис или друга творба за Кирил и Методий, компилирани преди Спиридон?

И в светлината на новите съпоставки остава убедително предположението на Златарски, че Спиридон намира компилацията вече извършена. Към неговите съображения могат да се прибавят още и следните:

Спиридон борави с определен книжовен паметник за Кирил и покръстването на българите, който ще наричаме „Търновска легенда за Кирил“, където събитията, тяхната последователност и зависимост следват само своя логика, без да се съобразяват с другите известия, приведени пак в Спиридоновата история. Така например този възрожденски историк лансира едно до друго три версии за покръстването на българите, дословно както му ги предоставят изворите, без да се мъчи сам да изведе едно единно свое знание.

Първата версия е застъпена в началото на главата „О Богарисе...“ (с. 38—39). Тук 845 г. е обявена за възтроняването на „Богарис, или Богарис, цар Болгарский, брат великаго Круна“. Най-много Спиридон се опира на вестите от Бароний и в негова перифраза предава известното ни от Скилица-Кедрин за намерението на българския княз да нападне Византия, виждайки, че се управлява от „жена с отроком“. Императрицата му изпраща отговор, с който го засрамва, и той ѝ се притичва на помощ срещу Тома Отстъпник. Връщайки се от победното сражение, Борис бива покръстен в Константинопол заедно с 53 хил. българи. Както ще видим по-нататък, втората част е по „Търновската легенда за Кирил“, но тук изворът не е посочен.

Другата версия, лансирана от Спиридон, е представена като знание на „летопис французски“. Според нея през 831 г. Богарис и българите нападат франкското кралство, нанасят много щети. После се бият с Людовик „кезар немецки“, поразяват го, поразяват и западните славяни и им поставят за началници българи. „И възвратися на свой престол в Тернову. Крестися Богарис в лето Господне 845, во время святаго Методия, патриарха константинополскаго и вся Болгария даже до единого крестихася от греков, прияша владици и попове, и вес чин духовний от греков, обаче мало время пребиша, и паки их изгнаша“ (с. 42—43).

Третата версия се съдържа в раздела „О Томе Отметника“. За главен неин извор е посочен пак Цезар Бароний. Тук се възпроизвежда разказът за военната помощ, която „корол болгарский“ е оказал на византийския кесар Михаил против Тома Отстъпник. В тая малка повест името на българския владетел последователно не се споменава. Но Спиридон смята, че този Михаил (у Бароний Михаил Балба) е кръстникът на българския княз Борис и затова в заключението вече възвежда името му. По същата логика присъединява и описанието на спортните борби, в които изпъква Василий Македон, представен като българин. Следва и известният ни от Скилица-Кедрин разказ за пленника християнин Теодор Куфара, за монаха Методий, зографисал Борисовия ловен дворец със сцената на Страшния съд, която възбужда желание у българския княз да бъде покръстен. Това става тайно. Въстаналите

срещу него езичници той побеждава с кръст и хоругва. Императрицата му отделя земя от Железни врата до Велта (Загорие) и двамата владетели си обещаваат непроменим мир. Като извор на тези знания не са споменати Скилица-Кедрин и Зонара, а само Куропалат (с. 42). И точно в тоя раздел, противопоставяйки му се, Спиридон отново цитира приведената вече вест в раздела за Борис, че византийският император Михаил го е покръстил след завръщането му от Армения заедно с 53-хилядната му войска. Тук единствено е цитиран като извор „летопис терновский“ на Евтимий.

Така от евентуалната „Търновска легенда за Кирил“ извлечения срещаме в няколко раздела на Спиридоновата история — „О Кириле Философа“, „О Богарисе, царя болгарском и о крещение его“, „О Томе Отметника“ и „О аз-буце славенском и о Кириле“ — две от които се повтарят.

За да се улеснят бъдещите изследвания на тази трудна за решаване проблема, налага се да приведем последователно всички пасажки (разбира се, така, както ги намираме у Спиридон, като единствено тук ще спазваме и неговата ортография, необходима при издирване на изворите му).

* * *

„Святой Евѣимій, патріарх терновскій... глаголетъ сице: благословенъ богъ хотяй всѣмъ челоуѣком спастися, и в разум истинный пріити, и яко не остави нас до конца в тмы и невѣдѣнія, но посѣти нас и воздвиже от рода нашего таковаго учителя, иже просвѣти языкъ нашъ, во еже ходити нам в свѣтѣ заповѣдей Божіихъ“ (с. 40).

„В то время умре Левъ, воевода дарданскій¹¹, отецъ святаго Кѣрила оставы 7 дѣтей сирых, от нихже бѣ от всѣх малѣйшій святой Кѣрилъ. И егда же бѣ в час смертный, плачуци жена его о дѣтей, а най-паче о Кѣрилѣ, отвѣща ей Леонъ: „не плачи и не пецися о Кѣрилѣ, сищеть Богъ ему отца“! Бѣ тоя Леонъ знаемъ Сергію, зетю царскому, и якоже услыша Сергію о смерти Леона воеводу, сожалѣ о немъ и, пославъ в Солунь, перваго сына его воеводу дарданамъ постави, а меншаго в Цариградъ приведе и в наученіе отдаде. Дарданія или Вардарія есть земля болгарская недалеко Солунѣ, обладаема бѣ от кесарей греческихъ в то врѣмя, того ради и воеводы от грековъ поставляему бѣху. И тако дѣтей Леоновы, пребывающе всегда с болгарамы, знаяху языка болгарского, аще и святы Евѣимій, патріархъ терновскій, имянно рода болгарскаго быти глаголетъ“ (с. 40).

„Въ то время бѣ Кѣрилъ святой, учитель славенскій, въ училище учащася съ сестриничемъ Михаила царя, сына Феофилова, ибо Феофиль роди 5 дочерей, 1 сынъ: Фекла, Анна, Анастасія, Плухерія и Марія; первая дочь Фекла отданна за мужа нѣкоего саномъ патрікія, а четири постриженни и не хотя въ монастыры посланы. Той патрікію, имѣя любовь с отцемъ Кѣриловомъ, проси сына его да съ сыномъ своимъ заедно учится. И тако Кѣрилъ святой пребывая в царскихъ полатахъ, в то время пріиде

¹¹ На полето обяснено „вардарскій“.

въ Цариград Богарис с воинством от Арменіи. Изыде же царь въ срѣтеніи его, изыде заедно и Кѳрил. И нача Кѳрил говорити по болгарски съ болгарами, сказовати имъ от святое писаніе и когда чуха болгары по своему языку, зѣло умилишася и крестишася 53 тысящи, а прочіи бяху крещени, и тогда молиша Кѳрила да изведет по языка ихъ писаніе; такожде и Борис моли царя да пришлет Кѳрила в Тернову“ (с. 39).

„Глаголетъ Евѳимій святой, патріархъ терновскій¹² по возвращеніи от Арменіи Богарис, царь болгарскій, прія святое крещеніе сам Міхаиль кесар воспремникъ ему быст, и даде ему имя Міхаиль, именовъ своимъ, и 53 тысящъ войска его крестися, тамо сущи и Кѳрил Философа“ (с. 42).

„писа царь Міхаиль болгарскій къ Міхаила и Василия кесарей греческих, прося и глаголя сице: „владико царю, писаніе ваше честно пріяхъ и писанная в немъ уразумѣхъ, обаче мы, еще новопросвѣщенни суще въ догмахъ христіанской вѣры неискусни, и аще не будет намъ по языку нашему учитель да наставит и просвѣтит нас, то удобъ паки Болгарія возвратится на поганство, и аще пошлете намъ такового учителя да наставитъ и научитъ насъ, то обѣщаемся изгнати из Болгаріей римскихъ учителей. В то время пріде Кѳрилъ святой от козаровъ, нося со собою мощи святого Климента, лѣто Господне 867, и призва его Міхаиль кесарь и совѣтова его да поидеть в Болгаріи и да изведет по болгарскому языку писаніе. Он же рече ему: „како могу азъ извести писаніе на болгарскаго языка? другіи філософе, бившіи прежде мене, трудишася 200 годъ и ничто не успѣша, понеже болгарскаго языка греческими буквами пословити не можно“. Кесаръ же рече ему: „ты языка ихъ умѣйшъ и тебѣ данно естъ от Бога извѣсти от языка ихъ буква, да будет и буква по языку их“. И тако Кѳрил святой благословеніемъ патріаршимъ Ігнатіемъ, ятса пути, вода со собою двоих монаховъ от Студійскаго монастыря, Меѳодія іермонахъ, Дамаскина иподіякона, богодуховенныхъ мужей и искусныхъ во святое писаніе, умѣюще и болгарскаго языка, ибо Дамаскина иподіякона, ученика святого Феодора... Тѣи помогоша Кѳрилу приводити от греческаго языка на славенскій языкъ святое писаніе и сочинити азъ-буки по славенски, лѣто Господне 871, — за три года приведоша вси нужніи церковніи книги. В то время бяху в Болгаріи римскихъ учителей еже и оны научишася читати по славенски, Формос портуенскій, Павел папионскій, Доминик тривенскій (в оригинала Доминк) и Гримоалда полиарскій и иніи иже потом благословеніемъ папи служиша в Римѣ. А Кѳрил святой поиде у Моравіи и крести Растислава чешкаго, лѣто Господне 872 нося со собою и книги славенскія. Потом поиде в Сармаціи и крести Коцеля, князя лешкаго, и брата своего святого Меѳодія епископа моравлянамъ постави, а самъ в Римѣ поиде во дни втораго Адріяна папѣ и от него честно пріятъ, и словенскаго языка благослови и учитися повелѣ епископу Формосу и Гондруху и служити, и свѣтити ученики словенскимъ писаніем, и абіе пѣша літургію в церкви святого апостола Петра славенскимъ языком, въ другій день святого Петронима, третій день святого Андрея, четвертій день святого апостола Павла, мян папа, яко Болгарія под властію его будет. Обаче Ігнатій патріархъ

¹² Среңу този ред на полето четем „лѣтопис терновскій“.

писа към папъ Адрияну в Лѣто Господне 873, дабы духовнии латинстїи из Болгарїи виступили, да не силою изгнани не били.

Игнатїй, патриархъ константинополскїй, помощїю кесаря Василїя посла болгаром епископа Феофилакта, аки към своей патриаршїи над лежащимъ, и тако паки римских учителей от Болгарїи изгнани быша, лѣто Господне 875. Папа Адриян zelo оскорбился и в Панонїи посла святаго Меѳодїя, към себѣ призва и о славенском писанїи ему понося: „и не правое ученїе, глаголя, словяном проповѣдал еси“, и ко князю Растиславу писанїе посла, глаголя, яко толико греческим, латинским, еврейским языком можно служити, а нужды ради то и славенски, обаче, глаголетъ, великахъ лицъ аще изволяют, то все по латински да будетъ служенїе, и тако помало испразниша лукавствомъ от чеховъ славенское писанїе. Преставился свята Меѳодїй старъ сый, лѣто Господне 882.“

* * *

За изворите на тая компилация важни наблюдения ни е оставил Златарски (с. XXXV—XLI).

Той посочва, че от „Успение Кирилово“ е възприета версията, че Кирил се учи със сестриника на императора, а не със самия император, както е в Панонското житие. Оттам идва и титлата на Коцел като „князь лешкїй“, докато в Панонското житие е „кнезь паноньским“.

От *Панонското житие* пък е разказът за смъртта на Лѣв и съдбата на седемте му деца, но значително перефразиран. Оттам е целият пасаж на посрещането на Кирил в Рим и освещаването на славянските книги.

От „За буквите“ на Черноризец Храбър е възприето въведението за милостта на бога към славянския род, изпратил му такъв учител и просветител като Кирил.

Но от наблюдението на Златарски са убегнали някои показателни моменти, на които искам да обърна внимание.

Компилацията се свързва с „Успение Кирилово“ и по много характерния си, два пъти повторен пасаж за 53-те хиляди българи, покръстени заедно с княза си в присъствието на Кирил. Естествено в извора си този пасаж е в друг контекст и е отнесен към мисията на славянския учител на Брегалница: „След това той отиде на река Брегалница и там намери няколко от славянското племе покръстени. А които пък намери непокръстени, той ги покръсти и обърна в православната вяра. И създаде им букви на славянски език. Тези, които обърна в християнска вяра, бяха 54 хиляди.“¹³ Навярно авторът на Търновската легенда е съобразил, че такова голямо число българи, събрани покрай една река, може да бъде само войска, затова е свързал версията си с военния поход на Борис.

Тук веднага трябва да се подчертае, че Спиридон не борави с посочените извори, защото в неговите знания липсват съществени данни

¹³ Преводът е по П. Динев, К. Куев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. С., 1961. с. 99. Приведеният текст повдига и палеографския въпрос за численото значение на буквите, но тъй като не е свързан пряко с интересувашата ни проблема, няма да се спираме на него.

(името на Кириловата майка, годината на Кириловата смърт), останали неизползувани от компилацията и поради това недостигнали до възрожденския историк.

Много очевидно се проявява разноречието между пасажите, в които Спиридон се опира на Търновската легенда, и онези, където се доверява на други извори.

1. Когато говори по Бароний, той разказва, че Кирил учи заедно с младия кесар, а когато следва Търновската легенда — Кирил учи със сестриника му.

2. Пак по Бароний името на кесаревия зет, велможата, Кирилов покровител е Сергей, а по Търновската легенда е представен безименно „мужа некоего саном патрикия... той патрикий...“.

3. Дъщерите на император Теофил са Фекла, Анна, Анастасия, Плухерия, Мария. Макар че вестта за тяхното насилствено покалугеряване ни отвежда към Бароний, там те носят други имена: „а матеръ Теодору святую и мудрую, яже ему царство соблюде ко всяким добродетелем и разуму наставляше его, в монастырь со дщери изна.. и егда по обычаю в цркове Матере Божия влахернскую вниде, совещашия, послаша за нею Петра другаго брата ея, и тамо принуждена со дщери пострижешя в чин монашеский. Отяша у нея вся сокровища, и жити ей не яко прице, но яко простой монахини повелеша. Скоро потом на лучшее царство отиде: а три дщери ея, София, Мария и Ирина, добрым и честным мужем сопрягошася.“¹⁴

4. У Бароний Фотий е представен подробно във всичките му деяния. Спиридоновият извор знае само един патриарх по времето на Кирил и Методий в Цариград — Игнатий.

5. Особен интерес за проучване на легендата за Кирил, която е предпочетена от Спиридон, представлява възприетата в нея хронология.

Първата представа за годините в историята на българската държава е поднесена в отговора на Кирил пред императора, когато му предлага да напише букви за българите: „Он же рече ему: како могу аз извести писание на болгарскаго языка? другий философе, бившии прежде мене, трудишася 200 год и ничто не успеха, понеже болгарскаго языка греческими буквами пословити не можно“ (с. 46). Числото 200 Златарски смята за произволно. Но то вярно отброява годините, през които има българска държава на Балканите без българска писменост — от 60-те години на VII до 60-те години на IX в. В такъв случай те издават вярно познаване на българската история, каквото сам Спиридон не владее и не може да изведе като свое знание или съображение. Тая цифра той е могъл да намери готова.

Такова точно знание намираме в приписките към българския превод на Манасиевата хроника от началото на XIV в.: „При Константин Братата преминаха българите през Дунав и отнеха от гърците, след като ги разбиха, тази земя, в която живеят и до днес. При този цар Константин стана шестият свети събор.“ Явно е, че цифрата 200 години до Кирил е едно съвсем точно историческо знание, достъпно за компилатора на Търновската легенда.

¹⁴ Деяния церковная и гражданская... Из летописаний Кесаря Барониа. В царствующем граде Москве, Лета господня 1719. Глава ДІ Михаила третьяго, Л. Г. вше.

Главата „О азбуце славенском и о Кириле“ съдържа и други датировки, които на пръв поглед изглеждат произволни. Така ги характеризира и Б. Ст. Ангелов в неотдавна излязлата негова книга „Борба за делото на Кирил и Методий (С., 1969, с. 44): „Отново за Кирил и Методий заговорва йеросхимонах Спиридон, който, макар да използва някои руски издания, също не излиза от рамките на старата традиция... У Спиридон се забелязват доста данни, несъответстващи на съвременните научни положения... Той например много греша в хронологията на събитията.“

Ето тази хронология:

Кирил се връща от хазарската мисия *през 867 г.*

Създаването на славянската азбука и преводът на Светото писание трае три години и завършва *през 871 г.*

Кирил отива в Моравия и кръщава Ростислав *в лето 872.*

Писмото на патриарх Игнатий до Адриан е *през 873 г.*

Изгонването на римските учители от България е *през 875 г.*

Методий умира *през 882 г.*

Няма годината на смъртта на Кирил.

Явно е, че Спиридон е намерил тази датировка в единен ред, отбелязана в неизвестната ни компилация. Вече казахме, че тя в редица случаи противоречи на възприетото в другите глави на неговата история.

Ако обаче върнем приведената хронология в годините от „сътворението на света, ще получим при александрийския коефициент 5500, че:

Кирил се връща от хазарската мисия *в лето 6367.*

Създаването на славянската азбука и преводът на Светото писание трае три години и завършва *в лето 6371.*

Кирил отива в Моравия и кръщава Ростислав *в лето 6372.*

Изгонването на римските учители от България е *в лето 6375 г.*

Методий умира *в лето 6382.*

А това са и годините, с които боравим в изворите на съвременните ни исторически знания. Само че ги превръщаме в новото летоброение чрез византийския коефициент 5508 и получаваме, че:

Кирил се връща от хазарската мисия *през 859 г.*

Създаването на славянската азбука завършва *през 863 г.*

Кирил отива в Моравия и кръщава Ростислав *през 864 г.*

Изгонването на римските учители от България е *през 867 г.*

Не може да се обясни как са стигнали до легендата двете дати, определящи писмото на Игнатий до Адриан и смъртта на Методий, но изглежда, че са имали друго предназначение в оригинала. А непознатата ни 867 г. за изгонването на римските учители от България навярно е по съображение на компилатора, преценявайки, че вече през 868 г. Павел и Формоза са се върнали в Рим и участвуват в освещаването на славянската литургия.

Така при използването на александрийското летоброение се е получила разлика от 8 години в иначе вярно заложената в протографа хронология.

Последователността на тази система е в същност и най-категоричното уверение, че тук е вместен един цялостен книжовен паметник.

Тогава остава открит въпросът, в какви книжовни центрове е могла да съществува в късното ни средновековие толкова точна летописна ин-

формация, към която в продължение на последните 100 години славистиката с усилие се домогва?

Вече споменахме, че добавките към Манасиевата хроника разкриват богати летописни български традиции в Търново, но в тази насока са нужни още търсения.

Вторият въпрос е по композицията на легендата. Без да се отказва от знанието на Панонските жития за дейността на Кирил и Методий във Великоморавия, книжовният паметник акцентува преди всичко на мисионерската дейност на славянските първоучители при българите. Поради тази ѝ тенденция Златарски я отнася към паметниците на XIII и XIV в.: „Всичкия материал, почерпнат от тия извори, съставителят е изложил въз основа на широко разпространената в XIII и XIV вв. българска тенденция за дейността на Кирила, „иже божествено писание от гръцъскаго языка на българския прѣложившому и просвѣщшому българский род“ (с. XXXIX).

В известната ни днес Кирило-Методиева литература съществуват данни точно за такава версия. Намираме я обаче на новогръцки език у големия гръцки възрожденец, биографа на Климент Охридски — Атанасий Пароски. Не се наемам да правя слички между двете творби, тъй като данните за Атанасий Пароски вземам при посредничеството на Н. Л. Туницкий¹⁵. Според него разказът за българската мисия на Кирил и Методий е измислен от Атанасий Пароски въз основа на три различни събития: вестите за покръстването на българите, знанията за просветната дейност на светите братя сред българските славяни и за моравската мисия сред западните славяни (с. 42).

За свой извор обаче Атанасий Пароски сочи т. нар. Хилендарско сказание *Хиландарска Дијупос* (на гръцки език и затова и инициалите му в научната литература са ХД). Понеже самото гръцко сказание е загубено, Туницкий предполага, че то може да се възстанови отчасти по едно сръбско издание „Истинной повѣсти о Кириллѣ и Методіи и о изобрѣтеніи богоданныхъ кириллическихъ и словенскихъ называемыхъ писменъ, напечатано през 1823 г. в Будинѣ Градѣ.“¹⁶ На заглавната страница на това издание се казва за повестта: „составлена едински от св. Теофилакта архиепископа болгарского, обретаема же ест в святом монастыре Хилендарском и во всех прочих святыхъ горы монастырях, переведена же неким родолюбцем на простый славеносербский язык“.

Преводач е сръбският писател Дионисий Попович¹⁷. Книгата повторно е напечатана през 1866 г. в Белград. В същност тя съединява Хилендарското сказание с някои вести от Пространното житие на Климент, при което името на Теофилакт е пренесено за цялата компилация.

Отликите на Хилендарското сказание от Панонските легенди са разгледани от Н. К. Петровски в „К истории сказаний о свв. Кирилле и

¹⁵ Н. Л. Туницкий. Св. Климент, епископ словенский. Сергиев посад, 1913.

¹⁶ Повестта е описана от Г. А. Ильинский. Опыт систематической Кирило-Методиевской библиографии. С., 1934. с. 17.

¹⁷ За Дионисий Попович вж. Ст. Новаковић. Српска библиография за новъју књижевност. Београд, 1969. с. 133—134; Прилог к српској историји око 1790. — Гласник, књ. XX, с. 93—101.

Методий¹⁸. По своя произход те отвеждат към Проложните жития, а може зависимостта да е обратна. Тъй като най-старите преписи на тези жития възхождат към XV в., в този старобългарски период ще трябва да търсим и разпространението на Хилендарското сказание.

Но големият познавач на старобългарските паметници Й. Иванов изказва мнение, че тази загадъчна гръцка творба е късен превод от славянски.¹⁹

И може би в подкрепа на неговото становище в крайна сметка ще се окажат нашите наблюдения тук върху извора на Спиридон. Защото възрожденският историк категорично посочва, че използва своя текст на славянски и че той в някаква координация е свързан с името на Евтимий. Тук Теофилакт не е споменат, макар че според Спиридон и той е търновски патриарх, така че и неговите творби могат да бъдат възприети от възрожденските книжовници като търновски летописи. Но и по постройка, и по данни „Търновската легенда за Кирил“ значително се отклонява от Теофилактовите версии в Пространното житие на Климент²⁰ и в Житието на петнадесетте тивериуполски мъченици.²¹

Преди всичко за разлика от тях и от изворите на Паисий Хилендарски за Кирил и Методий разглежданият от нас паметник свързва Кириловото подвижничество с Цариградския студийски манастир; оттам са и помощниците му йеромонах Методий и иподякон Дамаскин, облажаван и като ученик на Теодор Студит. Златарски смята, че „тези разкази не са нищо друго освен собствени прибавки на отца Спиридона“ (с. XXXVII). Това обаче не ни освобождава от необходимостта да потърсим и други обяснения. Не можем да се съмняваме в това, че впечатлението от Дамаскиновите слова е лично на Спиридон. Но защо точно за Студийския манастир става дума? Откъде идва гласъкът на вниманието към него? В същото време легендата високо цени и авторитета на Теодор Студит.

Освен това, че Теодор Студит е любим автор на българските книжовници от XIV в. и специално на българските исихасти, връзката му с партията на иконопочитателите, към която се числят Кирил и Методий, е исторически добре разкрита. Следователно свързването на представите тук не е случайно.

През XIV в. Студийският манастир е средище и на българска книжовна дейност. В него е прекарал години на ученичество и подвижничество и Евтимий, бъдещият търновски патриарх. Григорий Цамблак изрично сочи: „За неговата пот и за неговите телесни подвизи свидетелствуват монасите от Студийската обител, които още живеят.“²² В румънските архиви се пазят и сборници среднобългарска редакция, които бяха

¹⁸ ЖМНП, май 1907, с. 138.

¹⁹ Гръцко-български отношения преди църковната разпря. — В: Сборник в чест на Л. Милетич. С., 1912.

²⁰ Вж. А. л. Милев. За авторството на Пространното Климентово житие. — Изв. Инст. за бълг. литература, кн. V, 1957; Теофилакт Охридски. Житие на Климент Охридски. Превод от гръцкия оригинал, увод и бележки от Ал. Милев. С., 1955.

²¹ Н. Драгова. Старобългарските извори на Житието за петнадесетте тивериуполски мъченици от Теофилакт Охридски. — В: Studia balcanica. 2. Проучвания по случай Втория международен конгрес по балканистика. С., 1970. с. 105—131.

²² Похвално слово за Евтимий.

проучени и бяха комплектувани от покойния медиавист Йоан Юфу²³ като колекция Студион, писана в Студийския манастир. Там в сборник № 724 от манастира „Драгомирна“, с. 38, под текста на една проповед, в която се говори за участието на Теодор Студит в събора против иконоборците, на долното бяло поле преписвачът е оставил собственоръчна бележка: *стън ѿ ѿмръ стѣднскын. въ егоже ѿбнтелн сіа кннгы написаша. Под сіа кннгы Й. Юфу разбира преди всичко откритите от него сборници, но допуска, че тук са написани и други книги, като например ръкописите № 707, 784 от манастира „Драгомирна“ и № 7/III427/II от библиотеката на манастира „Сучевица“.*

Непременно трябва да се напомни, че в манастира „Драгомирна“ йеросхимонах Спиридон прекарва 8 години заедно със своя учител Паисий Величковски. А в намерените сборници от колекцията „Евтимий, патриарх търновски“ е най-широко застъпен. Така че след първата вест на Кормчаята Спиридон тук ще е имал възможност да опознае творческото дело на Евтимий в по-голяма пълнота.

Прави впечатление, че в досега намерените там сборници липсват житията на славянските светци. Това кара Й. Юфу да предполага, че славянските жития са съставлявали специален сборник, защото през XV и следващите векове не се намират на съответните им места в новокомплектуваните сборници, а са вмъкнати в началото. Ако прибавим към това и хипотезата му, че патриарх Евтимий е организаторът на колекцията Студион, тогава ще можем и да си представим онези книжовни паметници, които Спиридон свързва с името на Евтимий и ги нарича „летопис терновски“—като сборник от жития на български светци, между тях и „Търновската легенда за Кирил“. Това още няма да значи, че легендата е дело на търновския патриарх. Името му ще да е титулувало цялата книга.

За да подпомогнем бъдещите търсения на средите, в които е възникнала легендата, ще обърнем внимание на показателния факт, че патриарх Фотий, отбелязан в Панонските легенди като учител на Константин-Кирил, тук е заменен с Игнатий, патриарх Константинополски. Тази замяна не може да е направена от Спиридон, защото и той има свидетелствата на Бароний за Фотий. Следователно тя е била заложена в книжовния паметник.

Такова противопоставяне на Игнатий на „злотворния Фотий“ намираме у нас в търновския превод на Манасиевата хроника от началото на XIV в. Дали тази позиция идва само от латинската литература и от гръцките му опоненти или има по-дълбок богословски смисъл за XIV в., това ще кажат специалистите по духовните движения на Балканите в късното средновековие.

В заключение ще обобщим:

Под глосата „летопис терновски“ йеросхимонах Спиридон визира непознат книжовен паметник за покръстването на княз Борис и делото на Кирил и Методий, представено като дело, посветено изцяло на българите. По характера си той е късна компилация и изворите му са в Панонските легенди, „Успение Кирилово“ и „За буквите“ от Черноризец Храбър. Ос-

²³ Вж. З. Юфу. За десеттомната колекция Студион. — В: *Studia balcanica*. 2. с. 301.

вен тези очевидни подложки непознатият писател е използвал и някой много стабилен хронограф, за да може така точно да датира събитията. Компиляторът си е служил с легоброене „от раждането на Христа“, като го е изчислявал от изворите си по александрийската система. Среднобългарският книжовник, автор на легендата, е свързан със Студийския манастир и извежда Кириловото дело от монашеските традиции и книжовните завети на Теодор Студит. Не приема Фотий и го премълчава. Житието е категорично пробългарско и легендарно. Каква е зависимостта между него и гръцкото Хилендарско сказание, ще разкрият бъдещите изследвания.

Все още остава открит въпросът, дали неговият автор е Евтимий. Дълбоко съм убедена, че отговорът му се крие в румънските книгохранилища, които предоставят богатия си среднобългарски фонд на възрожденския историк Спиридон.

Но по нашата тема интересът към легендата има и друг аспект. Представянето на Евтимий като търновски летописец в „История во кратце о болгарском народе славенском“ засяда дълбоко в съзнанието на възрожденските читатели. Спиридоновата история има само един препис, но тя се вгражда в основата на една компилация, или сглоба, както я нарича Златарски, станала начало на ред преписи. Тая сглоба се отнася по време не по-късно от 1797 г. Тя е подложката за Сопотския (1828), Змеевския (1830) и Григоровичевия препис (1839). От своя страна Змеевският от 1830 е подложка за Начовия и Геровия от 1831 и Фотиновия препис от 1842. Фотиновият става подложка на Славейковия и Даниловия препис от 1842 г.²⁴, които с ново сверяване към Паисий дават компилацията, отпечатана през 1844 г. от Христати Павлович, известна като „Царственик“.

В този дълъг низ от преписи неизменно фигурира в края на предисловието фразата: „Български царственик, или кратка българска история, събрана от Мавробира латинскаго, из Йоана Зонара, из Буфиера французскаго, из Теофана греческаго, из святаго Евтимия терновскаго (р. а.), из святаго Димитрия Ростовскаго и из други истории...“ Същото е и в печатания текст на Христати Павлович. Василий Станкович го титулува Евтимий български.

Така Евтимий Търновски, или Евтимий български, навлиза в представите на Възраждането като най-авторитетен старобългарски летописец редом с европейските класици на този жанр. И първозаслугата за това има йеросхимонах Спиридон, който лансира представата за летописеца Евтимий като трайно духовно достойние на тази епоха и с неговия авторитет популяризира изключително интересната „Търновска легенда за Кирил“.

²⁴ В. Н. Златарски. Към въпроса за тъй наречените преправки на Паисиевата история. — ПСп., 1899, кн. LXI, с. 745—757.